

Thomas van Aquino: 8 thema's

Een lezingenreeks op het Grootseminarie Rolduc

Thema II) Thomas over rust en onrust van de menselijke geest

1) Introductie

Niet zelden wordt vandaag de dag erover gesproken dat wij in 'onrustige tijden' leven. Deze onrust heeft dan vooral betrekking op de menselijke geest, wil zeggen de beleving en ervaring van hypersnelle veranderingen in de maatschappij, van het omslaan van politieke constellaties en een alsmaar voortschrijdende technisering van vele leefgebieden. De geschiedenis kent geen vergelijkbare periodes van een dergelijke acceleratie van de menselijke leefwereld. Het gevolg is een algeheel toenemende onrust van de menselijke geest, zij het als een daadwerkelijk ziekmakend verschijnsel, zij het als een stroomversnelling waarin alle mensen in hetzelfde schuitje één kant opvaren, zonder deze 'vaart der volkeren' te kunnen dirigeren, laat staan stoppen. De laatste decennia hebben zich veel sociologische, psychologische, medische en filosofische studies met dit verschijnsel bezig gehouden.

Toch is het opmerkelijk dat ook een auteur uit de middeleeuwen met een onrust van de menselijke geest niet onbekend was. Thomas van Aquino heeft hierop attent gemaakt. Het loont de moeite om zijn inzichten nader te bekijken. Zij zijn immers vrij van technologische vooruitgang en van grote maatschappelijke omwentelingen. Het blijft daarom een spannende vraag waarom hij dan tóch een dergelijk fenomeen in zijn tijd geconstateerd heeft.

2) Het tekstfragment

Een tekst uit zijn '**Summa theologiae**' vat zijn bevindingen kort en krachtig samen:

Citaat: "Omnia autem alia quinque quae ponit ex acedia oriri pertinent ad evagationem mentis circa illicita. Quae quidem secundum quod in ipsa arce mentis residet volentis importune ad diversa se diffundere, vocatur *importunitas mentis*; secundum autem quod pertinet ad cognitivam, dicitur *curiositas*; quantum autem ad locutionem, dicitur *verbositas*; quantum autem ad corpus in eodem loco non manens, dicitur *inquietudo corporis*, quando scilicet aliquis per inordinatos motus membrorum vagationem indicat mentis; quantum autem ad diversa loca, dicitur *instabilitas*." - (S.th. II-II, q.35, a.4 ad 3).

Citaat : "De andere vijf ondeugden die hij [Gregorius de Grote] aan de traagheid als hun oorsprong toekent behoren tot de versplintering van de geest; in zoverre zij [de versplintering] in de burcht van de geest zelf de leiding heeft, verspreidt zij zich opzettelijk in een veelheid van dingen en wordt zij '*roekeloosheid van de geest*' genoemd; in zoverre zij [de versplintering] toebehoort aan het kenproces wordt zij '*nieuwsgierigheid*' genoemd; in zoverre zij echter met de taalvaardigheid te maken

heeft, heet zij *'breedsprakigheid'*; staat zij echter in verhouding tot de lichamelijke functies, die niet tot rust kunnen komen, noemt men haar *'onrust van het lichaam'*, zoals bij voorbeeld iemand door de voortdurende beweging van de ledematen de onrust van de geest vertoont; en tenslotte wordt zij met betrekking tot de neiging tot eindeloze zelfverplaatsing *'instabiliteit'* genoemd."

Dit is een opmerkelijke tekst waar Thomas spreekt over **de versplintering van de menselijke geest**. In het Latijn spreekt hij van de **'evagatio mentis'**. De Duitse vertaling geeft "Umherschweifen des Geistes" en in het Engels wordt het vertaald met '.....'.

Het is niet ondenkbaar dat u als toehoorders/lezers bij deze uitdrukking uw eigen gedachten, voorstellingen of associaties heeft. Wij laten die nog even rusten (maar zullen er zeker nog op terugkomen) en gaan eerst de tekst van Thomas zelf laten spreken. Wat hij namelijk in deze tekst doet, is aangeven in welke richtingen zich de menselijke geest kan versplinteren, oftewel in welke 'stukken' hij uit elkaar kan vallen. Want bij een 'versplintering' gaat immers een of ander 'geheel' uit elkaar, zoals een glas dat op de grond valt in 'duizend stukken' valt, zoals wij dat zeggen. Hier zijn het geen 'duizend', maar wel vijf. Vijf welomschreven 'stukken' waarin de menselijke geest volgens Thomas uit elkaar kan vallen. Welke stukken, welke richtingen zijn dat?

De vijf fragmentatiemogelijkheden

- (1) importunitas – roekeloosheid
- (2) curiositas – nieuwsgierigheid
- (3) verbositas – breedsprakigheid
- (4) inquietudo – bewegelijkheid
- (5) instabilitas – instabiliteit

Voordat wij deze aspecten nauwkeuriger gaan analyseren, moeten we toch even de vraag stellen waarom een middeleeuwse filosoof/theoloog zich met een dergelijke – moderne – kwestie bezighoudt. Het vraagstuk namelijk dat onze menselijke geest in zijn activiteit nogal sterk versplintert kan raken. Dat wat wij grofweg de 'onrust van de geest' mogen noemen; dat wat onze **huidige** maatschappij, onze **huidige** manier van leven evenzeer - misschien wel heel in het bijzonder - kenmerkt. Daarom zouden wij onbevangen kunnen vragen: heeft Thomas soms in zijn tijd vele collega's gehad met een burn-out diagnose? Hadden vele studenten van hem soms ADHD? Was de ontwikkeling van de techniek in de amper 50 jaar die hij geleefd heeft hem en zijn tijdgenoten over het hoofd gegroeid? Was de geografische horizon van een Europa in het midden van de wereld opeens verschoven door een ontdekking van een nieuw continent of het contact met het Azië van China en Indië? Was de politieke constellatie van een *societas christiana* met de Paus als de geestelijke en ook best sterke wereldlijke leider van die christenheid opeens door christelijke vorsten of een oprukkende islam bedreigd? - Of grijpt deze Dominicanen-pater uit de 13^e eeuw simpelweg profetisch vooruit op dieptepsychologische of geestelijk ziekmakende verschijnselen van de 20^e en 21^e eeuw?

Op al deze vragen zullen wij waarschijnlijk met ‘nee’ antwoorden omdat wij burn-out’s, ADHD, versnelde techniek, bedreiging van Kerk en christelijke maatschappelijke ordening en dieptepsychologie – terecht - als fenomenen van de 13^e eeuw kunnen uitsluiten, en in tegendeel veelmeer als verschijnselen van de huidige tijd identificeren. Verschijnselen, die samen met nog andere oorzaken juist **aan ons** de indruk geven **dat onze menselijke geest hier en nu alsmear in een toestand van een voortdurende onrust terecht is gekomen.**

Maar wat anders dan zou Thomas hebben kunnen motiveren om zo specifiek over de versplintering van de menselijke geest na te denken? Aan het begin van de jaren ’70 van de 13^e eeuw?! Een antwoord op deze vraag zou een onderzoek naar de context van de onderwijswereld aan de universiteit van Parijs in de 13^e eeuw vereisen. Een dergelijke taak kan op deze plaats echter niet onze opgave zijn. Wij zullen ons hier moeten beperken tot een analyse van het feitelijke tekstfragment, met een blijvende verwondering over de scherpzinnige observatie van een 13^e eeuwse auteur aangaande de ‘wisselvalligheden’ van onze menselijke geest.

3) De tekstanalyse

Laten wij de tekst van Thomas dus naar zijn **inhoud** nader onderzoeken. Als wij allereerst het enigszins omslachtige taalgebruik tussen haakjes zetten, dan ontdekken wij in de vijf vertakkingen van die versplintering van de menselijke geest wel een aantal opmerkelijke terreinen.

De vijf terreinen van het ronddwalen van de geest

“evagatio ... ad diversa se diffundere” – “versplintering m.b.t. uiteenvallen in richting van vele dingen”

“evagatio ... ad cognitivam” – “versplintering m.b.t. de kennis”

“evagatio ... ad locutionem” – “versplintering m.b.t. de communicatie”

“evagatio ... ad corpus et mentem” – “versplintering m.b.t. het lichaam en de geest”

“evagatio ... ad diversa loca” – “versplintering m.b.t. verplaatsing”

Is het misschien zelfs mogelijk om deze vijfvoudige versplintering die Thomas met vijf begrippen aanduidt, samen te vatten in **huidige terminologie?**

ad diversa se diffundere	>	importunitas	>	relatie
ad cognitivam	>	curiositas	>	kennis
ad locutionem	>	verbositas	>	communicatie
ad corpus et mentem	>	inquietudo	>	identiteit
ad diversa loca	>	instabilitas	>	mobiliteit

Het gaat dus om vijf welbekende terreinen van het menselijke leven: **relatie, kennis, communicatie, identiteit en mobiliteit.**

4) Interpretatie op het eerste gezicht

Wij herkennen deze vijf terreinen nogal makkelijk als **vormgevende gebieden voor ons menselijke leven**. Daarin 'leven en zijn wij'. Het zijn **de horizonnen van ons bestaan**, waarin wij ons persoonlijk geluk zoeken en als samenleving de overheid vragen om deze gebieden te beschermen, te verbeteren en levenswaardig te houden.

Zoals het hier nu is gepresenteerd is de **herkenningswaarde** van deze vijf terreinen vrij groot. Hier sluit dan natuurlijk de vaag op aan: Is deze 'vertaalslag', deze door ons gemaakte interpretatie van Thomas in richting van deze leefgebieden soms té sterk? **Willen** wij hier iets in proberen te zien wat er niet inzit? Zoals het in het Duits wel eens gezegd wordt: een vorm van '**Hineininterpretation**'? –

Natuurlijk zou het te ver gaan om te beweren dat Thomas als 13e eeuwse auteur reeds de probleemvelden van de postmoderne maatschappij heeft voorzien. Desalniettemin blijft het verbazingwekkend dat hij een mogelijke fragmentatie van de menselijke geest aan '**leefwerelden**' vastmaakt, die ons vandaag de dag zeer vertrouwd in de oren klinken. En dat alles in een tijdsgewricht dat aantoonbaar **nog niet** door een voortdurende acceleratie van het menselijk leven, door alsmear voortschrijdende techniek of door een overkill aan informatie gekenmerkt was.

Deze verbazing kan alleen een antwoord vinden doordat wij die terreinen van de versplintering nader onderzoeken, en wel in teksten van Thomas zelf.

Wat betekent het voor Thomas **dat de menselijke geest zich in allerlei dingen kan verstrooien**? Is dit een verstrooiing zoals wij wel eens over 'verstrooiing' spreken als onze aandacht voor een bepaald onderwerp verslapt en wij met onze gedachten afdwalen? Dat klinkt al meteen minder dramatisch dan een 'versplintering van de menselijke geest'. Of bedoelt Thomas iets anders, dat veel sterkere impact heeft op onze menselijke constitutie in haar geheel? –

En het gebied van de kennis dan? Is '**curiositas**' een soort van 'curiositeit', van het ontdekken van 'vreemde verschijnselen', die ogenschijnlijk de natuurwetten tegenspreken, waardoor de menselijke geest – minstens voor een ogenblik – in verwarring geraakt? Door nader onderzoek kan deze misvatting echter snel worden hersteld en kan de geest weer tot berusting komen. Alles dus niet zo erg! Het was alleen een soort gezichtsbedrog en vergissing! Een curiositeit! Een versplintering van de menselijke geest in richting van de kennis is zodoende niet meer dan een menselijke vergissing. "Errare humanum est." - "Vergissen is menselijk." – Zou Thomas alleen maar **dát** bedoelen? Is het allemaal zo onschuldig?

Deze vragen in richting van twee van deze vijf leefwerelden hebben het doel om exemplarisch te bezien **hoe serieus wij de beweringen van Thomas eigenlijk moeten nemen**. In hoeverre – zo zou een onderzoeksvraag kunnen luiden – moeten wij ons vandaag de dag zorgen maken over deze versplintering van de menselijke geest? Is onze verhouding tot onszelf, tot de medemens en tot de wereld in haar geheel soms op de een of andere manier bedreigd door een dergelijke fragmentatie van de menselijke geest? Of hoort dit nu eenmaal bij de menselijke natuur, die alsmear schommelt tussen rust en onrust van de geest, van ons gemoed, van onze stemmingen? Om met Immanuel Kant (1724-1804) te spreken: "De mens is uit het

kromme hout gemaakt.” Wil zeggen: Dat wat wij als scheefgroei ondervinden, dat wat wij bij ons en bij anderen zo nu en dan als ‘niet normaal’ constateren, dat moeten wij nu eenmaal op de koop toenemen. **Naast de gelijkmoedige rust van de geest hoort nu eenmaal ook de ongelijkmatige onrust.** Te allen tijde van onze geschiedenis moeten wij daarmee zien om te gaan, en als het nodig lijkt, enigszins ‘recht te trekken’, maar je kunt – om een ander beeld te gebruiken – nu eenmaal ‘geen ijzer met handen’ breken.

Bovendien: **vandaag de dag hebben wij tal van therapiemogelijkheden, van opvang, van begeleiding.** Overal daar waar wij een zekere onrust van de geest ondervinden, kunnen wij – als dat gewenst wordt – sociaal-maatschappelijke en/of psychologische hulp bieden.

Dus, beste Thomas, alles niet zo dramatisch!? - Wij hebben ‘de fragmentatie van de menselijke geest’ vandaag de dag ‘gut im Griff’.

Of – zo zou men ook kunnen vragen – moeten wij überhaupt de hele zaak wel zo sterk therapeutisch benaderen? Is een onrustige geest meteen ook een ziekteverschijnsel? Kunnen wij ons – heel gewoon – niet wat zorgen maken over nogal wat ‘dingen’, gebeurtenissen en fenomenen in onze wereld? En als wij hier invulling aan geven, is het dan niet inderdaad ‘bijna normaal’ dat wij allemaal ergens onze menselijke geest versplinterd zien raken? Door de hoeveelheid van informatie; door bedreigingen van onze democratische samenlevingen; door toenemend oorlogsgeweld; door een nooit eerder vertoonde migratiebeweging wereldwijd; door economische onzekerheden; door verschijnselen van klimaatverandering; door een toekomstvisie voor onze kinderen en kleinkinderen die al geruime tijd niet meer de onbevengene hoop en het sterke vertrouwen uitstraalt zoals dat nog enkele tientallen jaren geleden het geval was. – Met deze fenomenen voor ogen en voor de geest, is het absoluut niet verwonderlijk dat wij allemaal ergens ‘geïnfecteerd’ zijn met een zekere onrust van de geest, die zich als een sluier over onze wereld heen gelegd heeft. De heldere blik op onze wereld, op ons leven, op de toekomst, is alleszins vertroebeld. **De versplintering van onze geest is het ‘nieuwe normaal’.** Daar moeten wij gewoon mee dealen. –

Als wij deze argumentatielijnen zouden volgen, dan is de observatie van Thomas dus ‘niets nieuws onder de zon’.

5) Interpretatie op het tweede gezicht

Anderzijds blijft ‘onze’ verbazing overeind, hoe het komt dat een denker uit de 13^e eeuw een dergelijke observatie over de werkwijze van onze menselijke geest kon maken; een werkwijze die kennelijk de ‘verkeerde kant op kan gaan’, want de geest geldt vanouds juist als **die kracht**, die de indrukken van buiten en van binnen samenvoegt en zo ervoor zorgt, dat wij mensen in een verstandig geordend geheel leven (vgl.: Aristoteles: “Sapientis est ordinare.” – “Aan de wijze komt het toe om te ordenen.”).

Samengevat zouden we dus over deze tekst van Thomas kunnen zeggen:

- allereerst heeft Thomas een punt: het gevaar van de fragmentatie van de menselijke geest is een daadwerkelijk probleem.
- ten tweede: dit probleem komen wij nu in de 21^e eeuw inderdaad vrij massief tegen: in de opvoeding; op de werkvloer; in onze veelvuldige relaties; in de samenleving; met het oog op vele globale uitdagingen die onze aandacht opeisen, die onze inspanning vragen, die bovendien een toekomstperspectief voor ogen houden, dat verre van geruststellend is, noch voor het individu, noch voor de menselijke samenleving in haar geheel;
- ten derde: het blijft opmerkelijk dat een denker van 800 jaar geleden, die geen bewustzijn had van klimaatcrisis, van een atomaire bedreiging, van wereldwijde communicatie en handel, van een industriële en technische revolutie, – dat een dergelijke middeleeuwse denker een specifiek gevaar voor de activiteit van onze menselijke geest ziet opdoemen; een gevaar dat in zijn ogen een vijfvoudige vertakking kent.

De **taak** voor ons zou dus moeten zijn:

- ten eerste: te onderzoeken wat Thomas verstaat onder deze vijfvoudige fragmentatie;
- ten tweede: ons af te vragen in hoeverre dit onderzoek iets zal zeggen over enkel een probleem voor zijn eigen tijd, of ook over een probleem dat de mens in zijn existentiële wereldoriëntatie (hoe staat een mens ten opzichte van zichzelf, de medemens, de wereld en het transcendente?) veel breder raakt en kenmerkt;
- ten derde: proberen te ontdekken of er ook aandachtspunten en leermomenten zijn die duiden in de richting van een mogelijk herstel van de versplinterde geest, of een (tot) rust (komen) van die geest;

Omdat het te ver zou voeren alle vijf takken uitvoerig te onderzoeken, zullen wij er twee exemplarisch belichten, de **curiositas** en de **verbositas**.

6) De curiositas

- curiositas vertaald als ‘nieuwsgierigheid’ heeft een positieve en een negatieve bijklank:
- nieuwsgierigheid als ronduit ‘**positieve**’ **eigenschap** > elke leerling wordt aangehouden en bemoedigd om zich open en nieuwsgierig in onze wereld te gedragen; Thomas noemt dit de **studiositas** (cf. S.th. II-II, 167, 1);
- curiositas **als** studiositas is de methodisch vereiste wetenschappelijke instelling van de mens; men zou zelfs kunnen zeggen dat het de ‘**conditio sine qua non**’ (de noodzakelijke voorwaarde) is waardoor wetenschappelijke vooruitgang mogelijk wordt (b.v. paleo-antropologisch: de ontdekking en ‘bestudering’ van het fenomeen van het ‘vuur’ door de mens); Aristoteles heeft

deze eigenschap van de mens reeds in de eerste zin van zijn werk 'Metafysica' uitgesproken: "De mens streeft van nature naar kennis." (Aristoteles, Met. I,1).

- curiositas als **negatieve houding**:
- deze vorm van nieuwsgierigheid is historisch invloedrijker geworden;
- voorbeelden hiervan zijn: kinderen die het gesprek van de volwassenen niet hoeven te volgen, want de vermeende kennis is niet voor hen bestemd; de nieuwsgierigheid bij ongelukken, catastrofes, etc.; deze nieuwsgierigheid lijkt gebonden te zijn aan tussenmenselijke communicatie en gebeurtenissen > dit fenomeen kan dus zelfs leiden tot morele en juridisch inacceptabele gedragingen;
- belangrijker nog: niet alleen kan **de kennis zelf** maar vooral **de weg om kennis te verwerven** door de curiositas geïnfecteerd zijn:
- Citaat Thomas (S. Th. II-II, 167, 1): "Ten eerste wanneer iemand zich door de studie van een minder nuttige zaak zich verwijderd van een zaak waartoe hij noodzakelijk verplicht is. [...] Ten tweede, wanneer iemand moeite doet om iets van iemand anders te leren die als een ondeugdelijke bron bekend staat, zoals iemand die door middel van de demonen de toekomst wil weten, wat als hooghartige nieuwsgierigheid geldt. [...] Ten derde, wanneer iemand in het streven naar kennis van de waarheid omtrent de geschapen dingen, deze kennis niet in verband brengt met de kennis van een verdergaand doel, namelijk de kennis van God. [...] Ten vierde, wanneer iemand op zoek naar kennis van de waarheid zijn geestelijke vermogens overschat, zodat daardoor de mensen makkelijk in dwaling geraken."

Samengevat zou men kunnen zeggen dat de curiositas zich voordoet in gevallen van:

- studie van minder belangrijke dingen dan de studie van dingen waartoe men verplicht is;
 - kennis verwerven uit onzekere bronnen;
 - eenmaal verworven kennis zelfstandig beperken en niet toelaten om tot grotere inzichten te komen;
 - overschatting van eigen geestelijke mogelijkheid in het verwerven van kennis;
- Niemand van ons hoeft hier veel fantasie te hebben om in deze punten fundamenteel methodische dwaalwegen te herkennen die toen en vandaag de dag de weg naar het verwerven van ware kennis belemmeren. Wij klagen over het dagelijks urenlange gebruik van 'de telefoon' en het 'hangen achter het scherm', terwijl huiswerk, geconcentreerd bezig zijn met een vak, etc. nodig zijn om de tijd zinvol te besteden. Wij proberen overal in onze wereld fake-news te onderscheiden van de waarheidsgetrouwe berichten. Wij nemen maar al te snel en soms ook al te graag genoegen met eerste antwoorden die de toonaangevende wetenschappen van onze tijd meesterlijk retorisch kunnen verspreiden. Wij zien **onze** tijd en **onze** vooruitstrevende wetenschappen niet zelden als het 'non plus ultra' in de voortgang van de kennis over mens en wereld.

- Men zou tenslotte deze ‘bezwaren’ van Thomas ook als **vragen** kunnen formuleren om vanuit een “Ik-perspectief” deze resultaten voor het eigen streven naar kennis vruchtbaar te maken:
 - Voor welke soort kennis doe ik daadwerkelijk moeite, en welke kan ik maar beter achterwege laten?
 - Uit welke bronnen put ik om kennis te verkrijgen?
 - Plaats ik van mijn kant – om welke redenen dan ook – bij de verworven kennis altijd al grenzen ‘tot hier en niet verder’?
 - Hoe realistisch schat ik mijn eigen kenvermogens in?

Het **gevarenpotentiaal** dat van de curiositas uitgaat is volgens Thomas niet te onderschatten. Het is in eerste instantie elke individuele mens die opgeroepen is deze gevaren te kennen en te erkennen. De onrust van de geest die deze curiositas in een persoonlijk mensenleven kan veroorzaken is waarschijnlijk voor velen van ons niet verborgen, of minstens zo nu en dan heel herkenbaar. Dat het daarnaast hele gemeenschappen en zelfs politieke ordeningen kan aantasten en in verwarring kan brengen is niet alleen een historisch gegeven maar kan ook in onze dagen ontegenzeggelijk worden aangetoond.

7) De Verboſitas

- opmerkelijk begrip: afgeleid van ‘verbum’ = ‘woord’;
- het gaat kennelijk om de taal; taal als essentiële component voor tussenmenselijk contact en werkelijkheidsbemiddeling;
- Thomas kent twee andere contexten (naast ons citaat) die als voorbeeld kunnen dienen om de inhoud van deze verboſitas te verhelderen:
 - In het kader van het **vasten**: deze deugd kenmerkt zich door het terugdringen van een ‘teveel’ (eten, rijkdommen; zelfpresentatie; praten omwille van het praten); dit laatste is de verboſitas; tot een gezonde vastenhouwing – zo Thomas - hoort ook de zelfbeperking in het spreken;
 - Het voorbeeld van **de lijdens-figuur Job** (vgl. het Oudtestamentisch Bijbelboek ‘Job’): zijn vrienden willen hem met eindeloos gepraat overtuigen van de eigen schuld van zijn ellende; Thomas meent echter dat de diepte van het lijden, de nederigheid van de onschuld van Job’s geesthouding en de korthed van dit eenmalige leven het verbieden om met een oneindige hoeveelheid en schaamteloosheid van woorden tegen Job te argumenteren. Dit alles noemt Thomas de verboſitas. Je zou kunnen zeggen: hoe belangrijk woorden ook mogen zijn, daar waar het leven zelf in existentiële grenservaringen de bühne opkomt (of verlaat), zouden zij moeten zwijgen.

De verboſitas thematiseert een probleem dat in eerste instantie met de **categorie van de hoeveelheid** verbonden is. In onze mensheidsgeschiedenis was het heel lang het geval dat wij op vele terreinen met schaarste en krapte te worstelen hadden.

Grote hoeveelheden (van wat dan ook) die het menselijk leven in hoge mate hebben veranderd, kennen wij feitelijk pas sinds het industriële tijdperk. Maar een 'meer' betekent niet automatisch een 'beter'. **En het lijkt zelfs zo te zijn dat een 'meer' op vele terreinen tegenwoordig overslaat in een 'teveel'**. Teveel informatie, teveel werk, teveel emoties, teveel catastrofes en rampen waar wij getuigen van worden, teveel CO₂, teveel gesproken en geschreven woorden die de mediale kanalen ons alsmat doen kennen. Deze **overkill van het 'teveel'** bezorgt ons nu echt wel een 'onrust van de geest'. Zozeer, dat mensen zich afsluiten voor de buitenwereld, of zich terugtrekken in zichzelf, of in een eigen bubbel, waar men nog hoopt de wereld vanuit dit beperkte standpunt te kunnen overzien.

Wat dit met ons als maatschappij doet heeft Thomas destijds niet als zodanig beschreven en uiteengezet. Hij heeft **de analyse** geleverd die vooral het gevaar voor de individuele persoon aantoont. In zijn tijd was er immers nog geen alom geletterde maatschappij die met behulp van het geschreven, gelezen en onderwezen woord op vele terreinen kennis kon opdoen. Daarom geldt zijn waarschuwing feitelijk met name voor deze nieuwe stand die zich in de 13^e eeuw voor het eerst ging ontwikkelen, **de stand van de 'intellectuelen'**. Naast de adel, de clerus, de handwerkers en de boeren. Thomas deed zijn observaties uiteraard in de universitaire omgeving van Parijs. Hoe dan ook heeft hij deze *evagatio mentis* geconstateerd, misschien bij hemzelf, maar zeker ook bij zijn tijdgenoten, waarschijnlijk vooral zijn studenten. Maar we moeten daarnaast ook zo eerlijk zijn te zien, dat deze problematiek voor maximaal 2 % van de bevolking gold, de geletterden dus. Zij waren dan ook de adressanten van zijn waarschuwing. Als zij zich ervan bewust werden, konden zij zelf disciplinerende maatregelen nemen om deze gevaren tegen te gaan. **Feitelijk appelleert Thomas aan deze persoonlijke verantwoordelijkheid**. Zo kon de onrust van de geest weer tot rust komen. Thomas hoefde dus geen alomvattende strategie te bedenken om een groots maatschappelijk fenomeen in te dammen of te verhelpen. Enkele **persoonlijke adviezen** waren daarvoor voldoende.

Naar deze adviezen willen wij kort kijken om vervolgens – verder gaande dan Thomas – te bezien wat in onze tijd de onrust van de geest in banen kan leiden, die voor personen en voor een maatschappij behulpzaam kunnen zijn.

8) Thomas' adviezen voor de rust van de geest

Zoals gezegd hoefde Thomas geen grote strategie te ontwikkelen om het fenomeen van een mentaal zieke(lijke) maatschappij tegen te gaan. Om de ontsporingen van de *evagatio mentis* recht te trekken was het voldoende om de mensen van zijn tijd van dit probleem bewust te maken en op hun verantwoordelijkheidszin te rekenen.

Desalniettemin was hij er zich ook van bewust dat de gewone inspanningen van de geest kracht en moeite kosten. Daarom noteert hij: "Zoals het voor het lichaam nodig is om weer op krachten te komen [...], zo geldt dit ook voor de ziel." (S.th. II-II, 168,1c). En vrij eenvoudig, maar nogal herkenbaar vervolgt hij: "Welnu, zoals vermoeidheid van het lichaam wordt verdreven door het lichaam te laten rusten, zo moet vermoeidheid van de ziel worden verholpen door de ziel te laten rusten, en de rust van de ziel is plezier (**delectatio**)." (ibidem). - Thomas erkent dat de ontspanning

van de geest bereikt kan worden door “speelse woorden en daden” en dat “het een wijs en deugdzaam mens betaamt om af en toe zijn toevlucht te nemen tot zulke dingen.” Hij ziet deze activiteiten vooral in het beoefenen van spelen, zelfs zo dat de Aquinate constateert: “**Het spel is noodzakelijk voor het verloop van het menselijk leven.**” (S.th. II-II, 168, 3c).

Weliswaar waarschuwt Thomas ook voor excessen van de humor, maar daarentegen beschouwt hij een **gebrek aan vrolijkheid** zelfs als zondig, omdat dit tegen de rede ingaat en iemand tot last is, omdat hij anderen geen plezier doet of hun plezier belemmert (vgl. S.th. II-II, 168, 4c).

9) Van Thomas naar vandaag: collectieve strategieën voor een berusting van de maatschappij

In onze dagen heeft de problematiek van de onrust van de geest zich verspreid over alle lagen van de bevolking, want iedereen maakt feitelijk deel uit van de huidige kennis- en communicatiemaatschappij. De multiple crises, het netwerk van wereldwijde communicatie, de technische vooruitgang laten ons als het ware geestelijk niet meer op adem komen. Trainers, adviseurs, coaches en therapeuten zijn nog nooit zozeer gevraagd geweest dan in onze dagen.

Eenzijds zijn wij er ons bewust van deze collectieve onrust van de geest. Zij bereikt immers ook de mensen die net niet in een oorlog moeten vechten, of op de vlucht zijn of elke dag proberen het voedsel voor die dag te krijgen. Deze mensen, die in uiterst precaire omstandigheden verkeren, zullen waarschijnlijk zeggen dat wij met onze onrust van de geest een groot luxeprobleem hebben. Vanuit hun perspectief is dat begrijpelijk, maar men moet niet onderschatten dat een probleem dat zich wereldwijd voordoet op een gegeven moment heel concrete gevolgen kan hebben, die het politieke landschap en het geestelijke klimaat sterk kunnen veranderen, en die via deze weg als een boemerang weer terugkomen op mensen in oorlog, mensen die vluchten, mensen die honger lijden, enz.

Daarom willen wij aan het einde nog eens kijken naar een **tweetal strategieën** die vandaag de dag gebezigd worden om de (collectief) versplinterde geest tot rust te brengen.

a) De kwetsbare maatschappij

De stelling van deze strategie is als volgt: onze maatschappij werd nooit eerder door zoveel problemen, gevaren en crises op de proef gesteld, die de hele mens – lichaam en geest – en alle mensen tegelijk ernstig bedreigen.

De mens is toch al vanouds als een “Mängelwesen” (een “wezen met veel gebreken”) erg bedreigd en kwetsbaar. Wanneer wij tegenover de weerbaarheid van de mens, zijn overmoed om alle gevaren puur rationeel te doordringen en wetenschappelijk technisch alle processen te beheersen, juist deze kwetsbaarheid

op grote schaal durven te erkennen, dan kan dat tot een **instelling van ons mensen** leiden, die veel meer rekening houdt met onze (zwakke) menselijke constitutie, en zodoende veel meer de neiging ontwikkelt om de wereld vanuit het perspectief van de kwetsbaarheid te zien. Met die veranderende instelling wijzigt dan ook ons consumptiegedrag, onze 'wil tot macht', onze uitbuiting van de natuur, etc. Dit hoge ideaal brengt dan natuurlijkerwijze ook een veel grotere rust voor de geest met zich mee.

Aan de andere kant kunnen mensen en groepen van mensen in onze maatschappijen steeds meer risico's van kwetsbaarheid ontdekken, waarop door overheidsinstanties met steeds meer maatregelen gereageerd zou moeten worden. De alsmat oplopende kwetsbaarheid dreigt overal alleen nog maar gevaren te zien, waarop gereageerd moet worden. Vervolgens ontstaat dan niet zelden de neiging om de afweer van de risico's niet meer zelf (door de gekwetste groepen) in handen te nemen, maar deze taak aan anderen, het liefst de politieke overheid met haar juridisch machtsmonopolie, te delegeren. De gevolgen hiervan vertonen zich in een opeenhoping van rechtsvoorschriften die alle mogelijke huidige en ook (vermeende) toekomstige risico's in kaart brengen en tegen willen gaan. Aan het einde van dit proces staat echter een nieuw afmeten van wat (individuele) vrijheid betekent. De waarneming immers om kwetsbaar te zijn, laat zich steeds meer uitdijen en kent geen vaste grenzen. Wanneer daarom alsmat meer gedragingen in woord en daad verboden, gereguleerd, genormeerd, of zelfs gestraft worden, leidt dit onwillekeurig tot een verlies van individuele vrijheid.

Wat dus tot berusting van de ene mens die zich bijzonder kwetsbaar voelt, bijdraagt (door regulering en wetgeving), kan aan de andere kant (door verlies van individuele vrijheid) nieuwe onrust bij anderen veroorzaken. Hier een goed doordachte afweging te vinden is zeker niet makkelijk, maar de tendens – minstens in de Westerse maatschappij – gaat wel in richting van een risico-fobe maatschappij van de kwetsbaarheid.

b) De houding van resonantie

De onrust woont in ons. Dat is de stelling van een filosofie die erop bouwt de individuele instelling van ons mensen ten opzichte van onze wereld te veranderen. Er bestaat een soort van paradox: mensen verlangen naar berusting en vertraging van de acceleratiemaatschappij, maar zij willen het zelf niet tot hun levensprincipe maken. Zou dan het recht en de dwang de enige oplossing daarvoor zijn?

De **filosofie van resonantie** vertrouwt op de kracht dat de individuele mens in staat is zijn instelling tot de wereld te veranderen. Dit wordt inderdaad als een soort revolutie gezien, toch gebruikt deze omwenteling geen geweld, maar wil aanstekelijk werken door de geestelijke kracht die zij in mensen kan ontwikkelen. Daarom zijn wetgevingen of theorieën als 'consuminderen is het nieuwe consumeren' of het aloude stoïsche appel tot matiging, als het ideaal van een goed leven ook niet voldoende.

De houding van resonantie daarentegen werkt **mediopassief**. Wat wil dat zeggen? Onze primaire instelling tot de wereld is die van 'alles zelf in handen nemen'. Een probleem doet zich voor: Er moet een oplossing komen. Klaar. Weer een probleem

doet zich voor: wij werken aan een nieuwe oplossing, totdat ook dit probleem verholpen is. - Maar op die manier vindt er geen verandering plaats. Wij vechten telkens in zekere zin in een agressieve houding van beschikbaarheid alsmaar opnieuw tegen oplopende problemen. Vele van deze problemen hebben wij trouwens in het verleden en in het heden door onze agressieve ingreep in de natuur of tegenover elkaar, zelf veroorzaakt.

De houding van resonantie wil onze instelling veranderen. Haar eerste vraag is: waardoor laat ik mij aanroepen? Wat/wie is het dat mijn aandacht, mijn opmerken vraagt? Deze houding is passief doordat natuur, mensen, etc. het eerste 'woord' hebben dat tot mij spreekt, en ze is actief doordat mijn volle opmerkzaamheid wordt gestimuleerd. Mediopassief dus. Ook de autonomie van de mens wordt op deze wijze gewaarborgd of misschien zelfs in de best mogelijke wijze geactiveerd, doordat de individuele mens zelf beslist waardoor hij/zij zich wil laten bepalen. Een mens blijft steeds aanspreekbaar voor de invloeden van buiten (mensen, natuur, techniek, gebeurtenissen, etc.), maar diezelfde mens leert meer en meer onderscheid te maken wat de moeite waard is om opmerkzaamheid en gerichtheid te verdienen.

Slotgedachte

Deze twee maatschappelijke strategieën vragen zowel een bewustwording van de problematiek als ook een mentaliteitsverandering. Voor beide houdingen is vooral tijd nodig. Met het oog op de ontwikkeling van een toekomstvisie waar een onrustige geest ook geregeld tot rust kan komen, zouden wij ons die tijd moeten nemen en ze elkaar gunnen. Ook hiervoor kunnen wij een laatste keer Thomas aan het woord laten, om een aanbeveling mee te geven, wat voor een waarachtige individuele en collectieve progressie van mens en mensheid van belang is. Hij schrijft: "Met betrekking tot het feit dat de mens in wijsheid vooruitgaat, zijn voor hem vier dingen noodzakelijk: dat hij graag luistert, zorgvuldig onderzoekt, verstandig antwoordt en opmerkzaam beschouwt." (Sermo VIII, [Puer Jesus]).